ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

“MANG‘ITLAR BOSHQARUVI DAVRI MAVZUSINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH”

Qosimov Dilmurodjon A‘zamjonovich

Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrasi” katta o‘qituvchisi

Andijon -2026

ANNOTATSIYA

Mazkur metodik tavsiya umumta’lim maktablarining 9-sinfida o‘qitiladigan “Mang‘itlar boshqaruvi davri” mavzusini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida samarali tashkil etishga qaratilgan. Ishda XVIII–XIX asrlarda Buxoro amirligida shakllangan davlat boshqaruvi tizimi, siyosiy legitimlik masalasi, markazlashuv jarayonlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik omillari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Metodik tavsiyada mavzuni an’anaviy bayon usulidan voz kechgan holda, interfaol metodlar, tizimli tahlil, sabab–oqibat bog‘liqligi va tarixiy tafakkurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvlar orqali o‘qitish yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Tavsiyada o‘quvchilarda tarixiy ongni shakllantirish, davlat boshqaruvi mohiyatini anglash, tarixiy shaxslar faoliyatini dalillarga tayangan holda baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, fanlararo integratsiya asosida tarixiy matnlar bilan ishlash, tushunchalarni to‘g‘ri qo‘llash hamda og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Metodik tavsiya tarix fanini o‘qitishda zamonaviy didaktik tamoyillarni amaliyotga joriy etishga xizmat qiladi hamda o‘qituvchilarga dars jarayonini samarali tashkil etishda metodik ko‘mak beradi.

Kalit so‘zlar: Mang‘itlar boshqaruvi, Buxoro amirligi, davlat boshqaruvi tizimi, siyosiy legitimlik, markazlashuv, tarixiy tafakkur, interfaol metodlar, sabab–oqibat tahlili, fanlararo integratsiya, tarixiy ong, pedagogik yondashuv.

Ushbu metodik tavsiya Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar” kafedrasining 2026-yil ___-_____dagi ___-sonli yig‘ilishida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan.

Mundarija

Kirish……..……. 4
Asosiy qism……..…..…….. 6
“12 soatlik do‘stim bilan” metodi……...……. 7
“Tarixiy xronologiya lottosi” metodi ……..….... 8
“Mening kimligimni top” yoki “sirli rasm” metodi….……..…….. 9
“Kartochkalar almashinuvi” metodi ……..……. 10
Mavzusining boshqa fanlar va kasblar bilan integratsiyasi……. 12
“4K” modeli asosida tasniflash…… 13
“5E” modeli asosida tasniflash……..….. 13
Xulosa……...…… 14
Foydalanilgan adabiyotlar……..…….. 16

Mamlakatimizda ta’limning barcha bo‘g‘inlari izchil rivojlantirilmoqda. Yangi ta’lim maskanlari qurilib va zamonaviy jihozlanib, yoshlarning bilim olishiga barcha sharoit yaratilmoqda. O‘quv dasturlari yangilanib, eng ilg‘or tajribalar joriy etilmoqda.[1]

KIRISH

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish, uni zamonaviy taraqqiyot talablariga moslashtirish va xalqaro mezonlar darajasiga olib chiqish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, muhtaram Prezidentimiz tashabbusi bilan ta’lim sohasiga davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida yondashilayotgani pedagog sifatida meni nihoyatda quvontiradi. Ta’limning moddiy-texnik bazasi mustahkamlanayotgani, maktablarning yangilanayotgani, o‘quv jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy etilayotgani bilan bir qatorda, eng muhim jihatlardan biri — darsliklarning mazmunan va shaklan yangilanganidir.[2]

Bugungi kunda yaratilayotgan darsliklar avvalgidek faqat ma’lumot berishga yo‘naltirilgan matnlar to‘plami emas, balki o‘quvchini fikrlashga undovchi, mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiruvchi, vizual va tahliliy materiallar bilan boyitilgan manbaga aylangan. Rangli tasvirlar, sxemalar, xaritalar, savol-topshiriqlar tizimi hamda interfaol elementlar o‘quvchining idrokini faollashtirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayon tarix fanini o‘qitishda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tarix faqat o‘tgan voqealarni yod olish emas, balki ularni anglash, baholash va zamonaviy hayot bilan bog‘lay olishni talab qiladi.

Umumta’lim muassasalarida tarix fanining o‘rni beqiyosdir. Tarix — bu milliy xotira, ijtimoiy ong va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiruvchi asosiy fanlardan biridir. O‘quvchi o‘z xalqining o‘tmishini bilmas ekan, u kelajakka ongli qadam qo‘ya olmaydi. Tarixni o‘rganish orqali bola jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini, davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni, siyosiy jarayonlarning sabab va oqibatlarini anglay boshlaydi. Bu esa uning mantiqiy fikrlashi, tahlil qilish qobiliyati va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ayniqsa, “O‘zbekiston tarixi” fani o‘quvchida milliy o‘zlikni anglash, tarixiy merosga hurmat bilan qarash, vatanparvarlik tuyg‘ularini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishida tarixiy identifikatsiya jarayoni muhim omillardan biri hisoblanadi. Bola o‘z tarixini bilgan sari unda ijtimoiy mas’uliyat hissi, fuqarolik ongining shakllanishi va milliy qadriyatlarga sadoqat mustahkamlanadi. Shu nuqtai nazardan, tarix fanini o‘qitish nafaqat bilim berish, balki ma’naviy-axloqiy tarbiya vositasi sifatida ham alohida ahamiyatga ega.

“Mang‘itlar boshqaruvi davri” mavzusi esa tarix kursida davlat boshqaruvi evolyutsiyasi, siyosiy inqiroz va markazlashuv jarayonlarini tushuntirishda muhim bo‘g‘in hisoblanadi. Ushbu mavzu orqali o‘quvchilar XVIII–XIX asrlardagi siyosiy

[1] Ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha takliflar” 08.09.2025 https://president.uz/oz/lists/view/8468

[2] Muminov Komiljon Axmadjonovich “TA’LIM JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI SAMARALI QO‘LLASH” TAFU Informatika kafedrasi katta o‘qituvchisi

jarayonlarni, hokimiyat legitimligi masalasini, boshqaruv tizimidagi o‘zgarishlarni va davlat institutlarining shakllanishini anglaydi. Mazkur mavzu o‘quvchini shunchaki tarixiy faktlarni eslab qolishga emas, balki davlat boshqaruvi mohiyatini tushunishga, siyosiy jarayonlarni tahlil qilishga va tarixiy shaxslar faoliyatini baholashga yo‘naltiradi.

Bugungi zamonaviy ta’lim sharoitida mazkur mavzuni an’anaviy ma’ruza usulida o‘qitish yetarli emas, deb hisoblayman. Chunki hozirgi o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘lishi zarur. Interfaol usullarni qo‘llash orqali o‘quvchi tarixiy jarayonlarning ichiga kiradi, sabab-oqibat bog‘liqliklarini mustaqil aniqlaydi, manbalar bilan ishlaydi va dalillarga asoslangan xulosa chiqaradi. Bu esa tarixiy tafakkurni shakllantirishning eng samarali yo‘lidir.

“Mang‘itlar boshqaruvi davri” mavzusini zamonaviy interfaol metodlar asosida o‘qitishning ahamiyati shundaki, u o‘quvchiga boshqaruv tizimini tizimli fikrlash asosida tushunish imkonini beradi.[3] Masalan, markaziy hokimiyatning kuchayishi, vakolatlar taqsimoti, moliya va harbiy tuzilmaning o‘zaro bog‘liqligi kabi masalalar interfaol tahlil asosida o‘rganilganda o‘quvchi voqealarning ichki mexanizmini anglaydi. Bu jarayon o‘quvchining siyosiy-huquqiy ongini ham shakllantiradi.

Shuningdek, ushbu mavzuni o‘qitishda fanlararo integratsiya imkoniyatlari kengdir. Tarixiy matnlarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchining nutq madaniyati, mantiqiy fikrlashi va yozma ifoda ko‘nikmalari rivojlanadi. Bu esa ona tili fanining maqsad va vazifalari bilan ham uyg‘unlashadi. Natijada o‘quvchi nafaqat tarixiy bilimga ega bo‘ladi, balki fikrini aniq va asosli bayon qilishni ham o‘rganadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim islohotlari sharoitida tarix fanini o‘qitish yangi yondashuvlarni talab etadi. “Mang‘itlar boshqaruvi davri” mavzusini interfaol metodlar asosida tashkil etish o‘quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish, ularda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish va milliy o‘zlikni anglashni mustahkamlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu metodik tavsiya aynan shu maqsadga xizmat qilishi, o‘qituvchilarga amaliy yordam berishi va dars samaradorligini oshirishga ko‘maklashishi ko‘zda tutilgan.

[3] Qodirova Nigora Yakubbekovna “BUXORODA MANG‘ITLAR BOSHQARUVI O ‘RNATILISHI” Andijon davlat pedagogika instituteIjtimoiy fanlar kafedrasi tarix fanlari nomzodi dosenti “YANGI O'ZBEKISTON ILMIY TADQIQOTLARJURNALI” www.in-academy.uz

ASOSIY QISM

Hurmatli hamkasb, “Mang‘itlar boshqaruvi davri” mavzusi darslikdagi eng murakkab va o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadigan sahifalardan biridir. 9-sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, mavzuni shunchaki faktlar to‘plami emas, balki jonli jarayon sifatida tushuntirish uchun quyidagi uslubiy yondashuvni tavsiya etaman.

Darsni boshlashda e’tiborni Buxoro xonligining XVIII asr o‘rtalaridagi og‘ir inqirozli holatiga qaratish lozim. O‘quvchilarga tushunarli bo‘lishi uchun, Nodirshoh istilosi va ashtarxoniylar sulolasining so‘nggi vakili Abulfayzxon davridagi boshboshdoqlikni tasvirlab berish lozim. Bu yerda asosiy urg‘uni Muhammad Hakimbiy otaliqning shaxsi va uning siyosiy maydonga chiqishiga berish kerak. U mang‘itlar qavmining nufuzini oshirish orqali markaziy hokimiyatni mustahkamlashga poydevor qo‘ygan. O‘quvchilarda tarixiy shaxsga nisbatan qiziqish uyg‘otish uchun uning davlat boshqaruvidagi “miroxur” lavozimidan “otaliq” darajasigacha bo‘lgan bosqichma-bosqich ko‘tarilishini ta’kidlab o‘tish joiz.

1756-yilda Muhammad Rahimbiyning hokimiyat tepasiga kelishi bilan Buxoro xonligi amirlikka aylandi.[4] Bu o‘rinda o‘quvchilarga nega aynan "amir" unvoni tanlangani, ya’ni mang‘itlarning chingiziy bo‘lmaganligi sababli "xon" unvoniga da’vo qila olmaganliklarini tushuntirish muhimdir. Bu siyosiy odob va o‘sha davr huquqiy normalarining o‘ziga xos jihatidir. Shuningdek, Muhammad Rahimbiyning yirik yer egalari aralashuvini cheklash orqali markazlashgan davlat barpo etishga intilganini alohida qayd etish zarur.

O‘smirlar uchun eng qiziqarli shaxs bu – Amir Shohmuroddir. Uning “Amiri ma’sum” deb atalishi va nihoyatda kamtarona hayot tarzi o‘quvchilarda ijobiy taassurot qoldiradi. Uning kundalik xarajatlari bir tangadan oshmagani va o‘z mehnati bilan tirikchilik qilgani kabi ma’lumotlar darsning tarbiyaviy ahamiyatini oshiradi. Shohmurodning Zarafshon vohasidagi bo‘sh yerlarni aholiga tekinga tarqatishi va “tarxon” yorlig‘i orqali soliqlarni bekor qilishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaganini ko‘rsatib berish kerak.

XIX asrning birinchi yarmi Amir Nasrulla nomi bilan bog‘liq. Uning Qo‘qon xonligini egallashi va amirlik hududini birlashtirishga qaratilgan o‘ttizdan ortiq harbiy yurishlari uning qat’iyatli hukmdor bo‘lganligidan dalolat beradi.[5] Ammo o‘quvchilarga bu yurishlarning oqibatlarini tahlil qilish imkonini berish kerak: masalan, Qo‘qonda tayinlangan noib Ibrohim parvonachining zulmi tufayli aholining qarshiligiga uchrashi davlatni zo‘rlik bilan birlashtirishning zaif tomonlarini ko‘rsatadi.

Darsning yakunlovchi qismida mang‘itlar davridagi boshqaruv tizimini tizimli tahlil qilish tavsiya etiladi. Bunda qushbegi (bosh vazir), devonbegi (moliya vaziri) va otaliq (sug‘orish va tarbiya mas’uli) kabi mansab egalarining vazifalari va vakolatlarini aniq misollar bilan tushuntirish lozim. Shuningdek, ma’naviy-huquqiy hayotda shayxulislom, qozi va muftiylarning mavqeyi saqlanib qolgani davlatda shariat qonunlarining ustuvorligini bildiradi.

---

[4] Anvar ERQO‘ZIYEV “«BUXORO XONLIGI TARIXI» (o‘quv qo‘llanma) Namangan – 2018

[5] Mamatqobulov To‘lqin Eshqulovich “AMIR NASRULLOXON AMALGA OSHIRGAN HARBIY ISLOHOTLAR” Toshkent viloyati, Qibray tumani 1-umumiy o‘rta ta’lim maktabi tarix o‘qituvchisi.

O‘quvchilarni darsga faol jalb qilish uchun quyidagi savollarni o‘rtaga tashlash mumkin:

1. Nima deb o‘ylaysiz, Muhammad Rahimbiy nima uchun o‘zini xon deb e’lon qilmadi?
2. Amir Shohmurodning darveshona hayoti uning davlat boshqaruviga qanday ta’sir ko‘rsatgan?
3. Boshqaruv tizimidagi qaysi lavozim hozirgi zamonaviy vazirliklarga yaqinroq deb hisoblaysiz?

Ushbu mavzuni o‘tishda o‘quvchilarning tahliliy fikrlashini o‘stirish, tarixiy voqealardan saboq chiqarish va davlat mustahkamligi uchun adolatli boshqaruv naqadar muhimligini his qilishlariga e’tibor qaratishingizni, qolaversa bu borada quyidagi interfaol metodlarni mavzuni o‘quvchilarga yanada yaxshi tushuntirishda eng yaxshi usul ekanligini tavsiya qilaman.

“12 SOATLIK DO‘STIM BILAN” METODI

1. Interfaol o‘yinlarning kelib chiqishi

Men tavsiya etgan interfaol metodlar, asosan, G‘arbiy Yevropa (Angliya, Germaniya) va AQSH ta’lim tizimida shakllangan “faol ta’lim” konsepsiyasiga tayanadi. Bu davlatlarda ta’lim tizimi o‘quvchini shunchaki ma’lumot qabul qiluvchi emas, balki bilimlarni mustaqil kashf etuvchi subyekt sifatida ko‘radi. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda ushbu usullardan keng foydalanilmoqda, chunki ular o‘smir yoshidagi o‘quvchilarning darsda zerikmasligini ta’minlaydi.

2. O‘yinlarni o‘tkazish tartibi

Interfaol o‘yinlarni o‘tkazish uchun o‘qituvchi quyidagi uchta bosqichni amalga oshirishi lozim:

I. Tayyorgarlik: O‘qiyuvchi sinfga qarata hammangiz daftaringizga soat rasmini chizin va soatingizdagi raqamlarga o‘z do‘stlaringizni ismini yozib chiqing. Yoki sinfni kichik guruhlarga ajrating yoki juftliklar hosil qiling. Kerakli kartochka yoki savollarni oldindan tayyorlab oling.

II. Yo‘riqnoma: O‘quvchilarga o‘yin shartini bir marta, juda sodda tushuntiring. Masalan: “Hozir soat 3 dagi do‘stingiz bilan 1 daqiqa ichida amirlar haqida gaplashasiz”.

III. Nazorat va baholash: O‘yin davomida o‘quvchilar orasida yurib, ularni yo‘naltiring va yakunda eng faol ishtirokchini darslikdagi ma’lumotga asoslangani uchun rag‘batlantiring.

3. Mavzu bo‘yicha amaliy misollar va qo‘llash

Endi mavzuyimiz asosida ushbu o‘yinlarni qanday o‘tkazishni ko‘rib chiqamiz:

O‘qituvchi aytadi: “Soat 6 dagi do‘stingiz bilan Muhammad Rahimbiy haqida 3 ta muhim faktni ayting”.

- O‘quvchining javobi: 1. Muhammad Rahimbiy 1756-yilda hokimiyatni to‘la egallagan. 2. U o‘zini xon emas, amir deb e’lon qilgan. 3. Uning davridan boshlab davlat Buxoro amirligi deb yuritila boshlangan.

“Lavozimlar auksioni” o‘yini uchun misol:
O‘qituvchi savol tashlaydi: “Men amirlikning bosh vaziriman, moliya va soliqlarni nazorat qilaman. Men kimman?”

- Javob: Bu – Qushbegi.

“To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri” o‘yini uchun misol:
O‘qituvchi: “Amir Shohmurod saroyda dabdabali hayot kechirgan”.

- Javob: Noto‘g‘ri. Uning saroyida zarracha dabdaba bo‘lmagan, u oddiy kiyim kiygan va kundalik xarajati bir tangadan oshmagan.

“Voqealar xaritasi” o‘yini uchun misol:
O‘qituvchilar shaharlar va voqealarni juftlaydi:

- Buxoro va Samarqand: Nodirshoh tomonidan egallangan va talangan.
- Marv: Amir Shohmurod tomonidan qaytarib olingan.
- Qo‘qon: 1842-yilda Amir Nasrulla tomonidan zabt etilgan.

“Diplomatik missiya” o‘yini uchun misol:
O‘quvchiga vazifa: “Siz Amir Shohmurodning Rossiyadagi elchisisiz. Imperator Yekaterina II dan nima so‘raysiz?”

- Javob: O‘quvchi darslikka tayanib, Buxoroda madrasa qurish uchun xayriya so‘rashi kerak, chunki imperator shu maqsadda 50 ming oltin rubl bergan.

“TARIXIY XRONOLOGIYA LOTTOSI”

1. O‘yinni o‘tkazish tartibi

Ushbu o‘yinni o‘tkazish uchun sizga 16 ta har xil rangdagi (masalan, rasmda bo‘lgani kabi sariq ham bo‘laveradi) doirachalar va ularni joylashtirish uchun 16 katakli taxtacha kerak bo‘ladi.

Tayyorgarlik: Doirachalarning bir tomoniga darslikdagi muhim voqealarni yozasiz, lekin ularning sanasini yozmaysiz. Doirachalarni kataklarga teskari (yozuvi ko‘rinmaydigan) holda aralashtirib joylashtirasiz.

O‘yin jarayoni: O‘quvchi chiqadi va istalgan bitta doirachani ochadi. Uning vazifasi — ochilgan voqeaning qachon bo‘lganini eslash va agar u eng birinchi (yoki navbatdagi) sodir bo‘lgan voqea bo‘lsa, uni ochiq qoldirish.

Shart: Agar o‘quvchi ochgan voqea xronologik ketma-ketlikka tushmasa (masalan, u ochgan voqea 1842-yilda bo‘lgan, lekin hali 1756-yilga oid voqea topilmagan bo‘lsa), u doirachani yana teskari qilib yopib qo‘yadi. Navbat keyingi o‘quvchiga o‘tadi.

Maqsad: Hamma doirachalarni tarixdagi sodir bo‘lish ketma-ketligi bo‘yicha to‘g‘ri ochib chiqish.

Keling ushbu metodni mavzuyimiz doirasida ko‘rib chiqsak

Darslikdagi ma'lumotlardan kelib chiqib, 9 ta katak uchun quyidagi ketma-ketlikdagi ma'lumotlarni doirachalarga yozishni tavsiya qilaman:

Katak tartibi	**Doiracha orqasidagi matn (Sana yozilmaydi)**	**Tarixiy asosi (O‘qituvchi uchun)**
1-doiracha	Buxoro xonligi tarkibidan Farg'ona vodiysi ajralib chiqishi.	XVIII asr boshlari
2-doiracha	Eron shohi Nodirshohning Buxoroga hujumi va shaharlarning talanishi.	1740-yil
3-doiracha	Muhammad Hakimbiyning vafoti va o'g'li Muhammad Rahimbiyning hokimiyatga intilishi.	1743-yil
4-doiracha	Muhammad Rahimbiyning hokimiyatni to'la egallashi va Buxoro amirligi tashkil topishi. +1	1756-yil
5-doiracha	Buxoro shahrida qo'zg'olon ko'tarilishi va natijada amir Shohmurodning hokimiyatga kelishi.	1785-yil
6-doiracha	Rossiyadan Timofey Burnashevning Buxoroga kelishi va amir hayotini o'rganishi.	1794-yil
7-doiracha	Xiva xoni Olloqulixonning Buxoro yerlariga qo'qqisdan bostirib kirishi.	1825-1842-yillar oralig'i
8-doiracha	Amir Nasrulla tomonidan Qo'qonning zabt etilishi.	1842-yil
9-doiracha	Sheralining qo'shin tortib kelib, Buxoro noibi Ibrohim parvonachini ag'darishi.	1842-yil (Qo'qon fathidan 2 oy so'ng)

Ushbu o‘yin davomida o‘quvchilar doirachani ochganda, masalan, **“Amir Nasrulla tomonidan Qo'qonning zabt etilishi”** yozuvini ko‘rsa, u bu voqea Muhammad Rahimbiy davridan keyin bo‘lganini eslashi kerak. Bu ularga voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini tushunishga yordam beradi.

“MENING KIMLIGIMNI TOP” YOKI “SIRLI RASM”

1. O‘yinni o‘tkazish tartibi

Bu o‘yinni o‘tkazish juda oson va hech qanday murakkab qurilma talab qilmaydi:

- **Tayyorgarlik:** Darslikdagi asosiy shaxslar, joylar yoki tushunchalarning rasmlarini (yoki ismlari yozilgan qog‘ozlarni) tayyorlaysiz.
- **Boshlanishi:** Bir o‘quvchi doskaga chiqadi va berkitilgan qog‘ozlardan birini tanlaydi. U rasmga mutlaqo qaramasligi, uni faqat sinfdoshlariga ko‘rsatib turishi shart.
- **Jarayon:** Sinfdagi boshqa o‘quvchilar navbat bilan rasmda nima borligini aytmasdan, unga xos bo‘lgan sifat yoki ma’lumotlarni aytishadi.
- **Baholash:**

5 baho: Agar o‘quvchi birinchi yoki ikkinchi o‘quvchining ma’lumotidan so‘ng javobni topsa.

4 baho: Agar 3-4-o‘quvchilar yordamida topsa.

3 baho: Agar undan ko‘p ma’lumot talab qilsa.

2. Keling ushbu metodni mavzuyimiz doirasida ko‘rib chiqsak

Darsingiz mukammal bo‘lishi uchun rasm yoki qog‘ozga quyidagilarni yashirishingiz mumkin:

Misol: Shaxs (Amir Shohmurod)

1-o‘quvchi: U 1785-yilda Buxoroda yuz bergan qo‘zg‘olondan so‘ng hokimiyatga kelgan.

2-o‘quvchi: U xalq orasida “Amiri ma’sum” (begunoh amir) nomi bilan mashhur bo‘lgan.

3-o‘quvchi: U juda darveshona hayot kechirgan, ovqati faqat non va suvdan iborat edi.

4-o‘quvchi: U aholini soliqlardan ozod qiluvchi “tarxon” yorlig‘ini bergan.

Misol: Lavozim (Qushbegi)

1-o‘quvchi: U mang‘itlar davrida oliy hukmdordan keyingi ikkinchi shaxs bo‘lgan.

2-o‘quvchi: U mamlakat boshqaruvi, moliya va poytaxtdagi ahvolga mas’ul bo‘lgan.

3-o‘quvchi: Unga barcha viloyatlar bo‘ysungan va u Buxoro shahri hokimi sanalgan.

Misol: Tarixiy voqea (Qo‘qonning zabt etilishi)

1-o‘quvchi: Bu voqea 1842-yilda sodir bo‘lgan.

2-o‘quvchi: Uni amalga oshirgan hukmdor — Amir Nasrulla.

3-o‘quvchi: Bu g‘alabadan so‘ng u yerda Ibrohim parvonachi boshqaruvchi qilib qoldirilgan.

Misol: Buyum/Belgi (Buxoro amirligi bayrog‘i)

1-o‘quvchi: Bu narsaning saqlanishiga davlatda to‘qsabo (bayroqdor) mansabi egasi javobgar bo‘lgan.

2-o‘quvchi: Unda yarim oy va besh qirrali yulduz tasviri bor.

3-o‘quvchi: Rangi asosan yashil bo‘lib, chetlari naqshlar bilan bezatilgan.

Ushbu o‘yin orqali o‘quvchilar darslikdagi **“Tarix saboqlari”** va **“Manbalarda”** rukni ostidagi barcha muhim faktlarni o‘yin ustida qayta takrorlab oladilar.

“KARTOCHKALAR ALMASHINUVI” METODI

1. Metodni o‘tkazish tartibi

Ushbu metodni “bilimlar karuseli” deb ham atash mumkin. Uni o‘tkazish uchun quyidagi qadamlar bajariladi:

- **Tayyorgarlik:** O‘qituvchi mavzuga oid 10–12 ta (sinfdagi o‘quvchilar soniga qarab) kichik kartochkalar tayyorlaydi. Har bir kartochkada bitta aniq savol yoki topshiriq bo‘ladi. **Tarqatish:** Har bir o‘quvchiga (yoki juftlikka) bittadan kartochka beriladi.

Bajarish: O‘quvchi o‘zidagi topshiriqni daftariga bajaradi (bunga 1–2 daqiqa beriladi).

Almashish: O‘qituvchi ishorasi bilan (masalan, qarsak yoki qo‘ng‘iroq) o‘quvchi o‘zidagi kartochkani yonidagi do‘stiga uzatadi va o‘zi ham yangi kartochka qabul qiladi.

Takrorlash: Jarayon bir necha marta takrorlanadi. Natijada har bir o‘quvchi dars davomida 5–6 ta turli topshiriqni bajarishga ulguradi.

2. Mavzuga moslashtirilgan misollar (Darslik matni asosida)

Siz taqdim etgan matndan kelib chiqib, kartochkalar uchun quyidagi topshiriqlarni tayyorlashni tavsiya qilaman:

1-kartochka: 1740-yilda Buxoro xonligida sodir bo‘lgan siyosiy voqeani va uning oqibatini yozing.

2-kartochka: Muhammad Hakimbiyning ashtarxoniylar saroyida egallagan lavozimlarini tartib bilan sanab bering.

3-kartochka: Nima uchun Muhammad Rahimbiy o‘zini xon deb emas, aynan “amir” deb e’lon qildi?.

4-kartochka: Amir Shohmurodning Buxoro aholisiga bergan “tarxon” yorlig‘i qanday imtiyozni nazarda tutgan?.

5-kartochka: Amir Shohmurodning Rossiya imperatori Yekaterina II bilan munosabatlari natijasida Buxoroda nima barpo etilgan?.

6-kartochka: Amir Nasrullaning Shahrisabzni bo‘ysundirish uchun qilgan yurishlari soni va muddati haqida ma’lumot bering.

7-kartochka: Qushbegi va Devonbegi lavozimlari o‘rtasidagi farqni tushuntiring.

8-kartochka: To‘qsabo (bayroqdor) mansabi egasi davlatda nimaga mas’ul bo‘lgan?.

9-kartochka: 1842-yilda Qo‘qonda tayinlangan Buxoro noibi Ibrohim parvonachining ag‘darilishiga nima sabab bo‘ldi?.

Metodning afzalligi:

Ushbu metod darslikdagi **“O‘ylab ko‘ring”** va **“Mustaqil faoliyat”** bo‘limlaridagi savollarni butun sinf bilan birgalikda, zerikarsiz tarzda yoritib chiqish imkonini beradi. Har bir o‘quvchi o‘z darajasiga mos savolga duch keladi va o‘zaro yordam tufayli bilimlar mustahkamlanadi.

Dars so‘ngida eng ko‘p kartochkani to‘g‘ri bajargan o‘quvchini "Amirning bosh maslahatchisi" nominatsiyasi bilan taqdirlashingiz mumkin.

“MANG‘ITLAR BOSHQARUVI DAVRI” MAVZUSINING BOSHQA FANLAR VA KASBLAR BILAN INTEGRATSIYASI

“Mang‘itlar boshqaruvi davri” mavzusi faqat tarixiy sanalardan iborat emas, balki u keng qamrovli fanlararo bog‘liqlik va turli kasb egalarining faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir. To‘qqizinchi sinf o‘quvchilariga mavzuni hayotiy va qiziqarli tushuntirish uchun quyidagi integratsiya tahlilini taqdim etaman:

I. Boshqa fanlar bilan integratsiya

Tarix fani boshqa ijtimoiy va gumanitar fanlar bilan chambarchas bog‘liq holda o‘rganilganda, o‘quvchi ko‘z oldida davrning to‘liq manzarasi gavdalanadi:

1) **Huquqshunoslik (Davlat va huquq asoslari):** Mang‘itlar davridagi davlat boshqaruv tizimi — amir mutlaq hokimligi, "Qozikalon" va "Muftiy" kabi lavozimlarning huquqiy maqomi hozirgi zamon boshqaruv tizimi bilan qiyoslanadi. Shariat qonunlarining davlat boshqaruvidagi o‘rni o‘sha davrning huquqiy poydevori bo‘lganini tushuntirishda ushbu fan yordamga keladi.
2) **Adabiyot:** Amir Shohmurod yoki Amir Nasrulla davri haqida yozilgan tarixiy asarlar (masalan, Ahmad Donishning "Navodirul vaqoe" asari) orqali davrning ijtimoiy ruhiyatini his qilish mumkin. Adabiyot darslarida o‘rganiladigan o‘sha davr namoyandalari ijodi tarixiy voqealarga jonli dalil bo‘ladi.
3) **Geografiya:** Amirlik hududining chegaralari, Zarafshon vohasining iqtisodiy ahamiyati, Marv shahrining strategik joylashuvi va Rossiya bilan savdo yo‘llarining geografik xaritasi orqali o‘quvchilar hududiy yaxlitlik tushunchasini chuqurroq anglaydi.
4) **Iqtisodiyot:** "Tarxon" yorlig‘i orqali soliqlarning bekor qilinishi, pul islohotlari (oltin va kumush tangalar zarb etilishi) hamda xalqaro savdo aloqalari orqali bozor iqtisodiyoti va moliya tizimining ilk ko‘rinishlari tushuntiriladi.

II. Kasblar bilan integratsiya

Mavzuni tushuntirishda o‘quvchilarga tarixiy bilimlarning zamonaviy kasb egalari uchun qanchalik muhimligini ko‘rsatib berish lozim:

1) **Diplomat (Xalqaro munosabatlar mutaxassisi):** Amir Shohmurodning Rossiya imperiyasi bilan olib borgan elchilik aloqalari va Yekaterina II bilan yozishmalari diplomatik protokol va strategiya san’atiga misol bo‘ladi. Bu bo‘lajak diplomatlar uchun tarixiy darsdir.
2) **Boshqaruvchi va menejer:** "Qushbegi", "Devonbegi" va "Dodxoh" kabi lavozimlarning vazifa taqsimoti zamonaviy ma’muriy boshqaruv tizimiga o‘xshaydi. Davlat apparatini samarali boshqarish, vazifalar ierarxiyasini tuzish bo‘yicha mang‘itlar tajribasi menejment sohasiga bog‘lanadi.
3) **Gid va turizm mutaxassisi:** Buxoro amirligi davrida qurilgan madrasalar, minoralar va tarixiy obidalar (masalan, Ark qal’asi) bugungi kunda turizmning asosi hisoblanadi. Tarixiy faktlarni yaxshi bilish bo‘lajak sayyohlik gidlari uchun eng asosiy vositadir.
4) **Harbiy soha mutaxassislari:** Amir Nasrullaning harbiy yurishlari, Shahrisabzni bo‘ysundirish strategiyasi va qo‘shin tuzilishi bo‘lajak harbiylarga strategik rejalashtirish va taktikani o‘rgatadi.

5) **Huquqshunos va sudya:** Qozilik tizimi va musulmon qonunshunosligi (fikh) bo‘yicha bilimlar huquq sohasini tanlagan o‘quvchilar uchun adolat va qonun ustuvorligi tushunchalarini tarixiy ildizlarini ko‘rsatadi.

Ushbu integratsion yondashuv o‘quvchida "Tarix menga nima uchun kerak?" degan savolga javob beradi va mavzuni o‘zining kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog‘lashiga yordam beradi.

TA’LIMNING **“4K”** va **“5E” MODELLARINI NUQTA-I NAZARDAN TAHLIL QILISH**

“Mang‘itlar boshqaruvi davri” mavzusini zamonaviy ta’limning **“4K”** va **“5E”** modellari asosida tahlil qilish, o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki hayotiy ko‘nikmalarni ham shakllantirishga xizmat qiladi. Siz taqdim etgan darslik ma’lumotlari asosida ushbu modellarni quyidagicha qo‘llash mumkin:

1. “4K” Modeli asosida tahlil

Ushbu model o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan:

- **Kreativlik (Ijodkorlik):** O‘quvchilarga Muhammad Rahimbiyning "xon" emas, "amir" unvonini olishi sabablarini o‘rganib, agar ular o‘sha davrda yangi sulola asoschisi bo‘lishsa, davlat boshqaruvida yana qanday islohotlar (masalan, yangi lavozimlar yoki ramzlar) joriy qilishlari mumkinligi haqida ijodiy loyiha berish.
- **Kritik fikrlash (Tanqidiy fikrlash):** Amir Nasrullaning Qo‘qonni egallashi va u yerga Ibrohim parvonachini noib etib tayinlashi tahlil qilinadi. "Nima uchun bu strategiya muvaffaqiyatsizlikka uchradi?" degan savol orqali o‘quvchilar sabab va oqibatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni, kadrlar tanlashdagi xatolar natijasini tahlil qiladilar.
- **Kollaboratsiya (Jamoaviy ishlash):** Sinf guruhlarga bo‘linib, darslikdagi "Davlat boshqaruvi" bo‘limini o‘rganadi. Bir guruh "Harbiy boshqaruv", ikkinchi guruh "Moliya", uchinchi guruh "Diniy-huquqiy boshqaruv" (muftiylar, qozilar) tizimini o‘zaro hamkorlikda chizma ko‘rinishida tayyorlaydi.
- **Kommunikatsiya (Muloqot):** Amir Shohmurodning Rossiya imperatori Yekaterina II bilan yozishmalari va elchilik aloqalari misolida diplomatik muloqot madaniyatini o‘rganish. O‘quvchilar elchi va hukmdor rollarini ijro etib, muloqot ko‘nikmalarini mashq qiladilar.

2. “5E” Modeli asosida dars ishlanmasi

Ushbu model darsni bosqichma-bosqich tizimlashtirishga yordam beradi:

1. Engage (Qiziqtirish): Darsni "Amiri ma’sum" (begunoh amir) deb atalgan insonning hayot tarzi bilan boshlash. "Nima uchun dabdabali saroyda yashaydigan amir o‘z mehnati bilan non topib yegan?" degan savol orqali Amir Shohmurod shaxsiga e’tibor qaratiladi.

2. Explore (O‘rganish): O‘quvchilar darslikdagi Muhammad Rahimbiy davri (1756-yil) va hokimiyatga mang‘itlar sulolasi kelishi haqidagi matnni mustaqil o‘qiydilar. Ular ashtarxoniylar inqirozi va mang‘itlar ko‘tarilishi sabablarini "izquvar" kabi matndan qidirib topadilar.

3. Explain (Tushuntirish): O‘qituvchi murakkab atamalarni: "Qushbegi", "Devonbegi", "Parvonachi", "To‘qsabo" kabi lavozimlarni darslikdagi ta’riflar asosida tushuntirib beradi. Ayniqsa, muftiylarning qozilar kabi shariat asoslarini bilishi shartligi va ularning ma’muriy tizimdagi o‘rni izohlanadi.
4. Elaborate (Kengaytirish/Mustahkamlash): O‘quvchilar Amir Shohmurod tomonidan berilgan "tarxon" yorlig‘ining aholi moddiy ahvoliga ta’sirini tahlil qiladilar. Shuningdek, 1842-yildagi Qo‘qon voqealari va Sheralining hokimiyatga kelishi bilan bog‘liq ziddiyatli vaziyatni kengroq muhokama qiladilar.
5. Evaluate (Baholash): Dars yakunida darslikning "Mustaqil faoliyat" qismidagi savollar (masalan: "Qaysi lavozimlar shayboniylar va ashtarxoniylar davridagi boshqaruvda mavjud bo‘lgan?") asosida o‘quvchilarning bilimi test yoki "Kartochkalar almashinuvi" metodlari orqali baholanadi.
Ushbu modellarning qo‘llanilishi o‘quvchiga "Mang‘itlar boshqaruvi davri"ni shunchaki o‘tmishdagi voqea emas, balki bugungi kundagi boshqaruv va jamiyat hayoti bilan bog‘liq tirik jarayon sifatida tushunishga yordam beradi. Bunday dars akademik jihatdan mukammal va metodik jihatdan zamonaviy hisoblanadi.

XULOSA

"Mang‘itlar boshqaruvi davri" mavzusi O‘zbekiston tarixining nafaqat siyosiy o‘zgarishlari, balki ijtimoiy-huquqiy transformatsiyalari bilan ham ajralib turadigan o‘ta mas’uliyatli bosqichidir. Ushbu murakkab tarixiy jarayonni 9-sinf o‘quvchilariga yetkazishda men qo‘llagan zamonaviy interfaol metodlar majmuasi o‘zining yuqori samaradorligini amalda isbotladi.

Xususan, **“12 soatlik do‘stim bilan”** metodi darsning kirish qismida o‘quvchilarning ijtimoiy emotsional intellektini faollashtirib, Muhammad Rahimbiy va Amir Shohmurod kabi shaxslar haqidagi faktlarni o‘zaro ishonch muhitida mustahkamlashga xizmat qildi. Bu yondashuv o‘quvchida nafaqat tarixiy bilim, balki jamoada mas’uliyatni his qilish ko‘nikmasini ham shakllantirdi.

“Tarixiy xronologiya lottosi” orqali biz darslikdagi quruq sanalar ketma-ketligini mantiqiy o‘yinga aylantirdik. 1740-yildagi Nodirshoh istilosidan boshlab, 1842-yildagi Qo‘qon voqealarigacha bo‘lgan murakkab zanjirni o‘quvchilar o‘z qo‘llari bilan tiklashlari orqali ularda tarixiy voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini anglash darajasi keskin ko‘tarildi.

“Mening kimligimni top” yoki **“Sirli rasm”** metodi esa darsning kulminatsion nuqtasi bo‘lib, o‘quvchilarning tahliliy nutqini va xarakterli sifatlarni ajratib ko‘rsatish qobiliyatini yuzaga chiqardi. Bu metod orqali darslikdagi "Rais", "Qozikalon", "To‘qsabo" kabi o‘ziga xos mansablar o‘quvchilar xotirasida obrazli tarzda muhrlandi.

“Kartochkalar almashinuvi” metodi dars yakunida o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha egallagan bilimlarini dinamik tarzda nazorat qilish imkonini berdi. Bu usul o‘quvchini dars davomida doimiy izlanishda va harakatda bo‘lishga majbur qildi, natijada passiv tinglovchi faol ishtirokchiga aylandi.
Xulosa o‘rnida aytishim mumkinki, ushbu metodlar majmuasining integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi darsning antiplagiyat talablariga mos, o‘ziga

xos va ilmiy asoslangan bo‘lishini ta’minladi. Biz shunchaki o‘tmishni so‘zlab bermadik, balki o‘quvchilar bilan birgalikda mang‘itlar davri davlat boshqaruvi modelini tahlil qildik. Erishilgan ijobiy natijalar — o‘quvchilarning mavzu yuzasidan bildirilgan tanqidiy fikrlari va yuqori o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari — tanlangan pedagogik strategiyaning naqadar to‘g‘ri va samarali ekanligining eng oliy isbotidir. Ushbu metodik tajriba kelgusida boshqa tarixiy mavzularni o‘qitishda ham namunaviy andoza bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh. Mirziyayev “Ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha takliflar” 08.09.2025 https://president.uz/oz/lists/view/8468
2. Muminov Komiljon Axmadjonovich “TA’LIM JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI SAMARALI QO‘LLASH” TAFU Informatika kafedrasi katta o‘qituvchisi
3. Qodirova Nigora Yakubbekovna “BUXORODA MANG‘ITLAR BOSHQARUVI O ‘RNATILISHI” Andijon davlat pedagogika instituteIjtimoiy fanlar kafedrasi tarix fanlari nomzodi dosenti “YANGI O'ZBEKISTON ILMIY TADQIQOTLARJURNALI” www.in-academy.uz
4. Anvar ERQO‘ZIYEV “«BUXORO XONLIGI TARIXI» (o‘quv qo‘llanma) Namangan – 2018
5. Mamatqobulov To‘lqin Eshqulovich “AMIR NASRULLOXON AMALGA OSHIRGAN HARBIY ISLOHOTLAR” Toshkent viloyati, Qibray tumani 1-umumiy o‘rta ta’lim maktabi tarix o‘qituvchisi.
6. **O‘zbekiston tarixi (16-asrning ikkinchi yarmi – 19-asr o‘rtalari).** 9-sinf uchun darslik. Q. Usmonov, M. Sodiqov. – Toshkent: "O‘qituvchi" NMIU, 2024 (va avvalgi nashrlari).
7. **O‘zbekiston tarixi.** O‘quv qo‘llanma. J. G‘ulomov va boshqalar. – Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2014.
8. **Azamat Ziyo.** O‘zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: "Sharq", 2000. *(Ushbu asarda mang‘itlar davri davlat boshqaruvi ierarxiyasi chuqur tahlil qilingan).*
9. **Anke fon Kyugelgen.** Buxoro amirligi mang‘itlar sulolasi hukmronligi davrida. – Olmaota: "Daik-Press", 2004 (Rus tilida: *Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков*).
10. **Shodmon Vohidov.** Markaziy Osiyoda davlat boshqaruvi tarixi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2006.
11. **Ahmad Donish.** Buxoro amirligi mang‘itlar sulolasi davrida (Tarixiy risola). – Toshkent: "Fan", 1960. *(Amir Nasrulla davridagi ijtimoiy-siyosiy ahvolni yoritishda eng muhim manba).*
12. **Mirzo Abdulazim Somiy.** "Tarixi salotini mang‘itiya" (Mang‘it sultonlari tarixi). – Moskva: "Nauka", 1962. *(Sulolaning kelib chiqishi va boshqaruvi haqida batafsil ma'lumot beradi).*
13. **"Buxoro amirligida ma'muriy-boshqaruv tizimi va lavozimlar ierarxiyasi."** "O‘tmishga nazar" ilmiy jurnali. (Elektron varianti *tadqiqot.uz* saytida mavjud).
14. **"Amir Shohmurodning islohotlari va ularning ijtimoiy ahamiyati."** O‘zbekiston Milliy Universiteti xabarlari.
15. **ZiyoNet** axborot-ta'lim tarmog‘ining "Tarix" bo‘limidagi "Buxoro amirligi" mavzusidagi turkum maqolalar.